

Šluota, šlavimas ir šiukšlės: simbolinės reikšmės lietuvių folklore ir papročiuose

R A D V I L Ė R A C Ė N A I T Ė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje, pasitelkus sakinį lietuvių folklorą (tikėjimus, užkalbėjimus, patarles, mįsles, mitologines sakmes, stebuklines pasakas, parabolę), dainas ir papročius, kuriuose figūruoja šluota, šlavimas ir šiukšlės, siekiama atskleisti, kokios antrinės simbolinės reikšmės šiems objektams priskiriamos tradiciniame liaudies pasaulėvaizdyje. Taip pat mėginama teoriškai apibrėžti tokių kultūrinių daikto reikšmių formavimosi mechanizmą.

RAKTAŽODŽIAI: šluota, šlavimas, šiukšlės, sąšlavos, sakinys ir dainuojamasis folkloras, papročiai.

ĮVADAS

Daugelis realiai pasaulyje egzistuojančių objektų (gamtinių ir žmogaus sukurtų) ir su jais susijusių kas dieną atliekamų veiksmų neretai figūruoja ir kituose kultūrinuose kontekstuose, kur jiems priskiriama simbolinė funkcija. Tokia pasaulio ir jo objektų semantizacija ir ritualizacija, pasak rusų etnolingvisto Nikitos Tolstojaus, yra universalūs tradicinės kultūros mechanizmai (Толстой 1995b: 168). Šiame straipsnyje nekalbėsime apie gamtos pasaulio semantizaciją, o apsiribosime artefaktų plėčią prasme, taigi žmogaus sukurtų (padarytų, pagamintų) daiktų, su jais atliekamų veiksmų ir jų simbolikos aptarimu. Tokie objektai yra tarsi patyrę dvigubą kūrybos aktą. Visų pirma jie yra žmogaus pagaminti, kad atliktų tam tikrą objektyvią buitinę funkciją. Antra, žmogus, kaip į simbolizaciją linkusi būtybė, jiems suteikia papildomų kultūrinių reikšmių, kartu sudarydamas prielaidas ritualiniam tokių daiktų panaudojimui. Buityje daiktai turi aiškiai apibrėžtą, dažniausiai gana siaurą paskirtį, tuo tarpu simbolinės jų reikšmės gali būti itin gausios, o apeiginis pritaikomumas labai platus.

Šios antrinės, ritualinės įprastos realijos reikšmės gali būti gana sudėtingos ir smarkiai nutolusios nuo praktinį daikto panaudojimą išreiškiančių savybių. Antra

vertus, dažniausiai galima nesunkiai susekti, kaip tokia antrinė, simbolinė reikšmė randasi iš pirminių, utilitarinių savybių ar atliekamų veiksmų, nes kiekvienas toks apeigoje figūruojantis daiktas ar veiksmas yra semantiškai paženklintas savo „pirminio prototipo“ atžvilgiu (ten pat: 167–168). Tačiau abiem atvejais visas „simbolių apraiškas vienija svarbiausias požymis – realybės objektų vartojimas ne pagal jų paskirtį, t. y. suteikimas objektams ir veiksams perkeltinių reikšmių“ (Kerbelytė 1999: 238). Tokia simbolinė funkcija susieja daiktų ir dvasinės kultūros pasaulį: apeigos atlikimui lemiamos yra kultūrinės naudojamų objektų reikšmės, o daiktai, kuriais manipuluojama per ritualą, yra realusis, arba daiktiškasis, ritualo komponentas (Jasiūnaitė 2008: 247).

Ritualo paradigmatiką tyrinėjančio Alberto Baiburino nuomone, objektą apibūdinančios kultūrinės ir utilitarinės ypatybės tradicinės pasauležiūros rėmuose sudaro ne priešstatą, bet vienovę, todėl buityje naudojamas daiktas yra suvokiamas kaip visuma kartu su visomis jo simbolinėmis reikšmėmis, o kultūrinis objekto statusas visuomet nurodo ir patį daiktiškąjį objektą bei jo kasdieninę paskirtį (Байбурин 1991: 33–36). Taigi tradicinės savimonės žmogui daikto pritaikymas buityje pagal pirminę jo paskirtį ir to paties, tik jau simboliškai paženklinto daikto panaudojimas rituale atrodo kaip vienodai „praktiškas“. Dėl to su tradiciniu pasaulėvaizdžiu susijusias simbolines daikto ypatybes vadindami antrinėmis, privalome omenyje turėti, jog tai nereiškia, kad jos yra fakultatyvios ir ne tokios svarbios nei buitinis to daikto funkcionalumas (ten pat: 34). Vis dėlto dera sutikti, jog tokios ritualinės daikto reikšmės yra antrinės tuo požiūriu, kad jos atsiranda kaip daiktui objektyviai būdingų buitinių funkcijų simbolinė projekcija. Todėl būtina bent trumpai aptarti, kuo tokios naujai susidariusios simbolinės daikto savybės yra pagrindžiamos, kokie realaus daikto ypatumai jas nulemia, kokiomis aplinkybėmis jos formuojasi.

Šiuos daikto simbolizacijos aspektus gana plačiai yra analizavusios Maskvos etnolingvistinei mokyklai atstovaujanti rusų tyrinėtojos Liudmila Vinogradova ir Svetlana Tolstaja. Jų mintimis ir pasiremsime (žr. Виноградова, Толстая 1993: 4–6).

Pasak mokslininkų, iš esmės kiekviena daikto savybė, atributas ar predikatas gali tapti pamatu objektyvių to daikto savybių susimbolinimui. Su visais buityje naudojamais daiktais yra atliekami tam tikri veiksmai, taigi savaime suprantama, kad vienas iš pačių pagrindinių simbolizacijos principų yra antrinės reikšmės daiktui suteikimas pagal tai, kas su juo yra daroma, susiejant tą veiksmą metaforiniais ryšiais su kitais objektais, veikėjais ar aplinkybėmis. Ritualų, susijusių su magija, kontekste daikto simbolika dažnai yra pagrįsta jo išorės savybėmis: forma, sandara, spalva. Dar viena prielaida simbolizacijai yra atskiro, savarankiško objekto priklausymas kam nors kitam: tai priklausomybė, kaip atributo, kitam asmeniui

ar buvimas sudėtine kito daikto dalimi. Be to, daikto simbolika gali būti susijusi su jo kilme: atsiradimo ar pagaminimo būdu, su jo panaudojimo laiku ar buvimo vieta. Neretai daiktas gali integruoti simboliką tų kultūrinių ir ritualinių kontekstų [visur išretinta mano – R. R.], kuriuose jis figūruoja. Tokios gali būti daugelio per metines ar gyvenimo ciklo šventes naudojamų simboliškai svarbių objektų reikšmės. Šiais atvejais daiktas įgyja keleriopą kultūrinę semantiką: savo nuosavą, kilusią iš vienu ar kitu jau minėtų to daikto realių savybių, ir papildomą, susijusią su atitinkamais kalendoriniais ar šeimos papročiais. Simbolinėms reikšmėms susipinant tarpusavyje, didėja ir daikto semantinis ženklumas, o kartu plečiasi ir jo sakralumo bei maginio poveikimo ribos. Simbolinis ir ritualinis objekto statusas taip pat gali sustiprėti akcentuojant atitinkamas semantines poras: senas – jaunas, savas – svetimas, pirmas – paskutinis ir pan.

Simboliai, Bronislavos Kerbelytės teigimu, kaip ir kiekvienas reiškinys, patiria kaitą: „kitaip pradėdama aiškinti tų pačių veiksnių paskirtį (t. y. pageidaujamą rezultatą), objektai keičiami „patogesniais“ ar prieinamesniais ekvivalentais, vietoj viso daikto naudojama tik jo dalelė ir pan.“ (Kerbelytė 1999: 238). Taip, pasak tyrinėtojos, atsiranda „simbolių simboliai“. Keičiantis ir nykstant papročiams, mažėja ir žinančiųjų tikrąją – pirminę – jų prasmę, dėl to kitaip, dažnai su įtarumu imama vertinti archajiškas apeigas ar magiškus veiksmus atliekančius žmones. Galų gale simboliai tampa sunkiai suprantami arba juos pradėdama suvokti jau ne perkeltine, o tiesiogine prasme (ten pat), taigi įvyksta jų desemantizacijos procesas (Толстой 1995a: 66).

Straipsnyje plačiau panagrinėsime šluotos, šlavimo veiksmo ir šlavimo objekto ar rezultato – šiukšlių, arba sąšlavų, simbolines prasmes ir mėginsime apibrėžti atitinkamos jų semantikos susiformavimo galimas prielaidas.

Kai kuriais aspektais apie šluotą, šiukšles ar šlavimą jau yra rašyta. Antai kalbininkė Birutė Jasiūnaitė, aptardama frazeologizmuose minimus mitologinių personažų įrankius ir ūkinius padargus, nagrinėja ir pasakymus, kuriuose minima laumės, raganos ar velnio šluota (Jasiūnaitė 2008: 245–246, 251–254). Tyrinėtoja atkreipia dėmesį, kad tautosakoje įvairūs mitologiniai personažai vaizduojami panašiai kaip žmonės: jie yra uolūs darbininkai, tačiau mitinių būtybių įrankiai, priešingai nei žmonių, yra pakeitę savo funkcijas ir įgyja kitokią – bausmės, nusidėjėlių kankinimo arba, pavyzdžiui, sakmių raganos šluota, juodosios magijos – įnagio funkciją (ten pat: 246), taigi tiems įrankiams yra suteikiamos antrinės simbolinės reikšmės.

Norbertas Vėlius, aptardamas lietuvių mitines būtybes, yra pažymėjęs, jog skraidymas ant šluotos į susirinkimus priklauso prie svarbiausių sakmių raganų funkcijų (Vėlius 1977: 224), o vienas iš sakmių laumėms būdingų užsiėmi-

mų – mėginimas sukeisti žmonių vaiką su vietoj jo paliekamu šluotos pavidalo laumiuku (ten pat: 102–103).

Mitologinių sakmių raganos vaizdinį keliuose straipsniuose nagrinėja tautosakininkė B. Kerbelytė. Plačiau ji aptaria sakmę, vaizduojančią, kaip bernas stebi šeimnininkę ar merginas, kurios kažkuo pasitapa pažastis, apsižergia šluotą / pagaikštį ir išleikia (Kerbelytė 1997: 61–75), ir sakmę apie žirniauti ant avilio jojančias ar skrendančias raganas (Kerbelytė 1999: 237–247). Iš pirmo žvilgsnio fantastinius personažų veiksmus B. Kerbelytė analizuoja pasitelkdama realius kalendorinius ir vestuvinius lietuvių ir kitų tautų papročius, tikėjimus ir burtus, kuriuose buvo naudojami rąstas / kaladė / lazda / kartis arba šluota / šluotražis / vanta, ir iškelia mintį, kad aptariamose sakmėse taip pat atsispindi moterų atliktos realios maginės apeigos, kuriomis galėjo būti siekiama sėkmingų vedybų ar vaisingos šeimos, o apeigose figūruojantiems objektams, tarp jų ir šluotai, teikta erotinė (falinė) simbolika (Kerbelytė 1997: 67–73; 1999: 242–244).

Lietuvių liaudies papročius ir tikėjimus, susijusius su trobos šlavimu, glaustai yra aptarusi Angelė Vyšniauskaitė (1999: 146–150). Regioninė Mažosios Lietuvos tikėjimų apie šluotą specifika atsiskleidžia tautosakininkės Jūratės Šlekonytės enciklopediniame straipsnyje (Šlekonytė 2009: 445–446), šluotą mininčiais folkloro, magijos, frazeologijos pavyzdžiais remiasi mitologas Rimantas Balsys, aiškindamasis senuosiuose šaltiniuose dievu vadinamo Šluotražio prigimtį (Balsys 2010: 438–441).

Lyginamuoju požiūriu vertingas jau minėtas rusių mokslininkių L. Vinogradovos ir S. Tolstajos tyrinėjimas, kuriame išryškintos tradicinėje slavų kultūroje šluotai ir vantai suteikiamos simbolinės reikšmės (Виноградова, Толстая 1993: 3–36), šių autorių parengtas straipsnis apie šluotą etnolingvistiniam „Slavų senienų“ žodynui (Виноградова, Толстая 1995: 307–313) ir ten pat publikuotas Marinos Valencovos ir Liudmilos Vinogradovos straipsnis apie šiukšles (Валенцова, Виноградова 2004: 337–340). Apie šiukšlių simboliką, semantines sąsajas su sava ir svetima erdve nemenkos apimties straipsnyje yra išsamiai nagrinėjusi Anna Kuškova (Кушкова 1999: 240–271).

ŠLUOTA: GAMINIMO BŪDO, ŠLAVIMO KRYPTIES IR LAIKO SANKCIONAVIMAS

Aptariant antrinės reikšmės suteikimo principus, svarbu, iš ko padaryta šluota ir kam ji skirta šluoti. Tradicinėje kultūroje gana ryškiai yra atskirtos namų šluota ir krosnies šluota. Aslai šluoti skirta šluota būdavo beržinė, o krosnis valyta vadinamąja pušine, arba skujine, iš pušies šakų surišta šluota. Jos viena kitos negalėjo pakeisti. Tikėta, jeigu gryčią šluosi su pušine šluota, „varnos ir vanagai viščiukus

nešios“ (LTR 1277/173/), šlavėjos darželyje rūtos neaugs ar ji visa utėlėmis apeis (Vyšniauskaitė 1999: 149). O aslos šluotą drausta naudoti ūkinėms reikmėms: „negalima sušlavinėti kluone grūdus ta pačia šluota, kurią vartoja kambarį, nes pelės javus kapos“ (BILŽPT, nr. 2015). Pirmuoju atveju draudimas šluoti trobą pušine tikriausiai aiškintinas šiai šluotai pereinančia krosnies, kaip sakralios namų vietos, semantika ir tuo, kad skujine ypač kruopščiai iššluodavo krosnies padą prieš pašauinant kepti duoną. Taigi šluojant tokia šluota grindis, ji gali ne tik iš tiesų susitepti, bet tapti ir perkeltine prasme nešvari ir, jei vėl bus panaudoti krosniai valyti, suterš šią simbolinę erdvę. Antruoju atveju, matyt, dėmesys kreipiamas į kambarinės šluotos kaip sąlytį su nešvara turinčio objekto simboliką. Todėl šluojant su ja kluoną, to nešvarumo tarsi įnešama ir ten, taigi į tą patalpą, kurioje laikomi ir apdorojami javai.

Ypatinga maginė galia priskiriama ir tam tikru metu ar iš tam tikrų augalų padarytai šluotai bei šlavimui ypatingu laiku. Maginis namų švarinimas ar šiukšlių išnešimas dažnas per pavasario ciklo šventes, kurioms apskritai būdinga apsivalymo, atsinaujinimo, naujos pradžios semantika. Norint dar labiau padidinti simbolinį apsivalymo poveikį, namus skatinama šluoti nauja, specialiai tam reikalui pasidaryta šluota. Pavyzdžiui, įkyrių parazitų galima atsikratyti Didįjį ketvirtadienį nuėjus į mišką ir susirišus *alksninę šluotą*, su kuria reikia namie pirkią šluoti, o kai užklauso: „Ką darai?“, atsakyti: „Blusas vaikau.“ – „Kur?“ Ir nurodyti vietą, tai ten ir nueis visos blusos“ (LUŠ, nr. 1320). Apskritai nuo blusų „seniau pelynais šluodavo gryčią“ (LKŽe: šluoti), tik šiuo atveju turbūt semantiškai reikšmingesnis yra ne pats šlavimo veiksmas, o pelynamis dėl jų kvapo suteikiama maginė simbolinė reikšmė. Latvių plačiai tikėta, kad šluotą reikia rišti mėnulio sengalyje, tada tokia šluota šluojamoje troboje nesidaugina blusos (LTTe: slotas, nr. 28220–28222, 28224 ir kt.), o per jaunatį surišta šluota blusas kaip tik „parneša“ į namus (LTTe: slotas, nr. 28223, 28228, 28236 ir t. t.). Be to, ir latviai mokė, kad, norint atsikratyti blusų, reikia pirmąją Velykų dieną paėmus šluotą iššluoti kambarį ir sąšlavas išmesti prieš šiaurės vėją (LTTe: Lieldiena, nr. 17324). Šlavimo kaip apsivalymo veiksmo semantiką gali sustiprinti apeiginis šlavėjos apsinuoginimas: „Velykų rytą pirm saulės užtekėjimo reikia plikai (nuogai) išsirėdžius stubą iššluoti ir tada sąšlavas plikam per kaimyno rubežį permesti, tad blusų tą metą nebusi“ (TD III 26, nr. 238). Nuogumo reikšmę magijoje pabrėžė Jonas Balys, teigdamas, kad „seni yra tie burtai, kurie daromi nuogai išsirengus: vidurnaktį nuoga (ar bent basa) bėga aplink trobą arba ant aukšto aplink kaminą, išsirengus šluoja pirkią ir sąšlavas neša laukan ir pan.“ (Balys 2000: 168), nes tikima, kad „burtas bus veiksmingas, jeigu jis bus padarytas išsirengus visiškai nuogai“ (BILŽPT XV). Kita reikšminga, su magija susijusi kalendoriaus data – Joninės. Tuo metu burtininkė, norėdama iš karvių

pieną atimti, šluoja kelią pasiėmusi *diemedžio šluotą* ir sako: „Šluoju rasą, bet ne visą. Šluoju rasą, bet ne visą.“ Iš tokios namie pakabintos šluotos imęs tekėti pienas (LTR 2463/181/).

Gana plačiai žinomas draudimas šluoti trobą vakare – taip galima visus turtus, visą pasisekimą drauge su sąšlavomis iš namų iššluoti (Elisonas 1925: 346; Krėvė 1926: 493), o tuo labiau „saulei nusileidus mėšlą (sąšlavų) iš pirkios nešti nevalia, – javai nederės“ (Krėvė 1926: 499). Artimas latvių tikėjimas, kad po saulėlydžio nevalia nešti lauk šiukšles, nes tada išneši namų sėkmę, palaimą (*mājas svētību*, LTe: mēsli, nr. 20402). Rusų taip pat manyta, kad po saulės laidos negalima šluoti trobos, nors ir daug šiukšlių būtų prisikaupę, nes galima laimę ir naudą iš namų iššluoti, o Polesėje, saulei nusileidus, iš namų nenešdavo sąšlavų, kad skalsos iš trobos neišneštų (Кушкова 1999: 247). Šitokie draudimai, pasak tyrinėtojų, remiasi supratimu, kad vakarėjant vyksta simbolinis namų „uždarymas“, siekiant apsaugoti visą per dieną sukauptą „dalią“ nuo tamsiuoju paros metu tikėtino kontakto su pavojinga mitine sfera (ten pat: 247–248).

Norint nesunaikinti šeimos dalingumo, taip pat svarbu yra žinoti, kuria kryptimi galima šluoti. Antai tikima, „kad reikia šluoti nuo durų į aslos vidurį: tada savo turto ir laimės neiššluosi pro duris, o ‘jei šluoja nuo durų, tai duona namuos, jei nuo stalo, tai iš namų‘“ (Vyšniauskaitė 1999: 147–148). Kitame tikėjime pabrėžiama, jog „gryčią iššlavus nereikia šiukšles bert per slenkstį, bo visą bagotystę išbersi“ (LKŽe: šluoti). Latvių tikėta, kad negalima šiukšlių peršluoti per slenkstį: kas taip daro, tas iššluoja iš namų palaimą, prišluoja į akis Laimai (ME 2 209). Be to, šluoti skatinta kruopščiai, nes „jeigu šluojant aslą liks tarpelis nenušluotas, tai šlavėja tais metais mirs“ (BIML, nr. 232). Šiuo atveju, matyt, pasiremta analogija su sėjos prietaisais, kad jei dirvoje liko neužsėtas nedidelis žemės plotas, tai sėjėjas gali mirti (BIML, nr. 229–230; BILŽPT, nr. 474).

Vis dėlto tarpais šiukšlių reikia kaip nors atsikratyti. Dzūkijoje tie asmenys, kurie nenorėjo sąšlavų iš namų nešti ir svajojo tapti dar turtingesni, vadovavosi tikėjimu, kad, kiekvieną dieną iššlavus gryčią, šiukšles reikia sudeginti (Elisonas 1925: 341). Tuo tarpu latviai taip daryti draudė, nes kas sąšlavas ugnyje degina, tas sudegina savo laimę (LTe: mēsli, nr. 20403).

Iškuopti buvusius namus buvo svarbu prieš persikeliant gyventi į kitą vietą. Tikėta, kad jei išsikraustydamas į kitą trobą žmogus „išsišluoja kartu ir šiukšles, reiškia, išsineša kartu ir savo laimę“ (Elisonas 1925: 354). Dar XIX a. pabaigoje ir rusai, kraustydamiesi į kitą vietą, senąjį namą kruopščiai iššluodavo, kad ten nepaliktų namų dalios, o saujelę šiukšlių pernešdavo į naują būstą ir numesdavo į gerąją kertę, kurioje kabintos ikonos (Кушкова 1999: 251). Polesėje į naujus namus persiveždavo seną šluotą, nes ją esą mėgsta tą šeimą globojantis naminis (Виноградова, Толстая 1995: 308).

Taigi folklore šiukšlės neretai yra laikomos materialia dalios išraiška. Todėl apibendrinama: „Pirkios nereikia visiškai išvalyti – skurdžiai gyvensi“ (Krėvė 1926: 493), ar pamokoma: „Iššlavus nereikia duoti kitam semti šiukšlių, nes atiduosi dalį“ (LTR 6133/240/). Apskritai galiojo bendra taisyklė, kad „negalima leisti, jog kas kitas sąslavas išneštų“ (Vyšniauskaitė 1999: 147), nes tai merginai, kuri „iššluos trobą ir duos kitam išnešti mėšlus, <...> linai nederės“ (BILŽPT, nr. 2119). Sąslavos gali būti laikomos tiek atskiro asmens dalią, tiek visos šeimos sėkmę įdaiktinančiu objektu. Namų šiukšlės yra tame būste gyvenančių žmonių aktyvios veiklos rezultatas, tarsi tos veiklos „nuobiros“. Kadangi žmonių veiksmų sėkmingumas yra priklausomas ir nuo konkretaus asmens dalingumo, tai galbūt to dalingumo lieka ir susikaupusiose šiukšlėse. Jei jos iššluojamos netinkamu laiku, neleistina kryptimi ar apskritai nederamu būdu, arba namai paliekami neišvalyti išsikeliant kitur, su šiukšlėmis galima prarasti ir tiems namams ar juose gyvenusiai šeimai skirtą sėkmę. Taigi toks pernelyg išvalytų namų vaizdas kelia ne tiesiogines asociacijas su švara, bet visų pirma siejasi su „tuščių“, t. y. be dalios, namų simbolika.

Kita draudimų šluoti namus grupė sietina su griežčiau apibrėžtu ritualizuotu laiku – tam tikrais žmogaus gyvenimo etapais ar kalendorinėmis šventėmis. Kam nors mirus, iki laidotuvių pirkią drausta šluoti Dieveniškiių apylinkėse (VUB RS f. 81, b. 64/167, l. 71). Rusai draudė šluoti per laidotuves, kol dar neišneštas mirusysis, kad ir gyvųjų „neiššluotų“ kartu (Зеленин 1991: 349). Ir priešingai, išnešus mirusįjį, Mažojoje Lietuvoje kambarį skubėta tuojau pat iššluoti, bet pasukui būtina sąslavas ir šluotą išnešti iš namų į lauką (Vyšniauskaitė 2008b: 497). Apie Merkinę vengta šluoti ir išpilti šiukšles Kūčių vakare, panašiai aiškinant, kad iš namų kurio nors namiškio neiššluotum, t. y. kad nemirtų (KuLKK 108). Kūčių naktį namus draudė šluoti ir slovakai (Profantová 1998: 118). Latviai, kaip ir lietuviai, namų nešluodavo į kelionę išvykus kuriam nors iš artimųjų (ME 2 167). Be to, lietuviai skujinę pastatydavo kampe pelenuotais galais į viršų, sūnų išlydėdami į kariuomenę, kad gyvas ir sveikas sugrįžtų namo (Klimka [2008]).

Simboliškos šlavimo sąsajos su nekrokultu atsispindi sapnų aiškinimuose ir frazeologijoje. Apie Kretingą tikėta, kad jei sapne kambarį šluoji, tai kas nors iš tų namų mirs (IIES b. 814(13), l. 186). Pasakymas „šluotų rišti nuvažiuoti“ (LKŽe: šluota), „šluotų eiti rišti“ (LTR 4832/445/), „beržyne šluotas rišti“ (LTR 2742/83/) reiškia „mirti“, o apie didelį mirtingumą, pavyzdžiui, per karą ar epidemijų protrūkius, sakoma, kad mirtis / liga daug žmonių kaip su šluota nušlavė, taigi – daug žmonių mirė, žuvo (LKŽe: šluoti; LKPŽ 270). Negatyvi šlavimo, kaip padarymo, kad nebūtų, nebeliktų, konotacija atsiskleidžia tikėjimuose, kad šluojant vakare galima išsklaidyti šeimos narius: „Nešluok vakare pirkios, iššluosi šeimyną“ (LKŽe: šluoti).

Pažymėtina, jog daugeliu atvejų šluoti namus drausta tada (vakare, per laidotuves, Kūčias), kai namuose, žmonių įsitikinimu, gali lankytis vėlės. Mitologinių sakmių medžiaga atskleidžia, jog tikėta, kad į laidotuves susirinkusios vėlės išsiskirsto tik po šermenų vakarienės (BsV IX, nr. 6, 7). Kūčių tikėjimai ir paprotys palikti iki ryto nenukraustytą stalą leidžia manyti, kad vėlės tuomet namuose pasiliekančios per naktį (KuLKK 119–122). Taigi pirminė tokių draudimų šluoti prasmė, ko gero, aiškintina baime šluojant pirma laiko išvaryti ar tiesiog užgauti vėles. Tai, kad tokia prielaida turi pagrindo, rodo keletas XVI a. rašytinių šaltinių, kuriuose minimas vėlių išprašymo po šermenų vaišių paprotys. Pasak Jono Maleckio-Sandeckio, po laidotuvių puotos žynys „pakyla nuo stalo ir šluota iššluoja namą ir mirusiųjų vėles su dulkėmis išmeta“ (BRMŠ II 211). Namų iššlavimą po mirusiesiems skirtų vaišių mini ir 1593 m. Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaita (BRMŠ II 628). Ieškant analogijų kaimynų tautose, galima paminėti ypač ankstyvą istorinį Henriko Latvio liudijimą iš XIII a. pradžios apie estus, kurie, išviję Ordino brolius ir siekdami rituališkai apsivalyti, savo namus ir pilis plovė vandeniu ir gremžė juos šluotražiais (BRMŠ I 291). Taigi pastarojo meto etnografinėje medžiagoje šlavimas su gyvybės „išvayumu“ siejamas daugiau metaforiniais ryšiais, o seniau šis veiksmas galėjo būti suprantamas ir tiesiogiai. Ne laiku šluojant išvaikytos vėlės keršydamos galbūt galėjo išsivesti ir ką nors iš šeimos narių.

ŠLUOTOS SĄSAJOS SU MITINĖMIS BŪTYBĖMIS

Šluotai tam tikros simbolinės prasmės gali būti suteikiamos todėl, kad ji tiesiogiai siejama su mitinėmis būtybėmis, yra jų lokalizacijos vieta, jų atributas ar maginio poveikio aplinkai priemonė. Pratešiant nekrokulto temą, paminėtina, kad šluota laikyta tinkamu objektu atgailaujančioms vėlėms prisiglausti. Dėl to „pušines šluotas negalima kišti brudnan vandenin, nes joje dūšia sėdi“ (BlML, nr. 1040). Tikint, kad šluotoje tūnančios vėlės, vaikams drausta be reikalo daužyti ją į grindis (Vyšniauskaitė 1961: 157; 2008b: 497–498). Latviai krosnies šluotą, tiesa, neaiškinant kodėl, draudė paspirti koja (ME 2 195). Prieš sudeginant seną šluotą, reikia ją išrišti, kad nesudegtų joje „čysčių kenčiančios“ vėlės (BsJK 236, nr. 202). „Kenčiančių dūšių“ gali būti ir sąšlavynė, todėl „vakare iššlavus aslą negalima išnešti sąšlavų“ (BlML, nr. 960). J. Balys yra minėjęs, kad lietuviai sunkiai merdinčiam žmogui po galva kartais pakišdavo šluotą (BILTS 174). Gali būti, kad taip daryta ne tik viliantis, jog šluota simboliškai „iššluos gyvybę“, taigi priartins agonijos pabaigą, bet ir manant, kad į šluotą po žmogaus mirties persikels jo vėlė ar ten galimai pereis kokia nors kita gyviesiems pavojinga dvasinė substancija: liga, o gal ir pati mirtis.

Įdomu, jog net keliuose stebuklinės pasakos „Slibino mirtis kiaušinyje“ (AT 302) variantuose herojaus priešininkas sako, kad jo gyvybės talpykla neva yra šluotoje (LMD I 318/11/, III 135/21/; LTR 1761/22/, 4029/26/) ar šluotražyje (SIŠLP, nr. 93), „kačergoje“ ir šluotoje (LTR 2291/7/)¹.

Taip pat reikia paminėti ir XVI a. Jono Lasickio pirmą kartą paminėtą dievybę Šluotražį (*Szlotrazis*), kuris vadinamas „dievuku“ ir „žmonių pagalbininku“ (BRMŠ II 595), nors jo funkcijos plačiau nepaaiškinamos. XVII a. Matas Pretorijus „Prūsijos žemės kronikoje“ nurodė ir Šluotražio veiklos sferą – tai esąs „dievas, tvarkantis lapuotas vantas“ (BRMŠ III 261).

Šluotražio tikrumas abejonių kėlė dar XIX a. mitologams romantikams, todėl jie įvairiai svarstė apie jo prigimtį. Antai Juozapas Jaroševičius priskyrė jį kažkokioms paslaptینگoms dievybėms, kurių nežinoma nei paskirtis, nei ypatybės (LM I 131). Juzefas Ignacas Kraševskis pabrėžė, kad Šluotražio reikšmės negalėjęs suvokti jau pats J. Lasickis, ir spėjo, kad tai galėjęs būti „lietuvių sąšlavyno dievas“ (LM I 207). Mikalojus Akelaitis apibendrina, kad J. Lasickis prikūrė begalę lietuviams visai nežinomų dievų, tarp jų – ir Šluotražį (LM I 247). Hermanas Uzeneris, vardydamas daugybę neva lietuvių garbintų dievų ir greičiausiai remdamasis M. Pretorijumi, su nuostaba konstatavo, kad „net vanta, ir ta buvo sudievinta – *Szlůtrazis*“ (LM I 428).

Į M. Pretorijaus pasakymą, kad Šluotražis buvęs vantų dievas, iš dabartinių, XX a. pabaigos–XXI a. pradžios, tyrinėtojų dėmesį yra atkreipęs Gintaras Beresnevičius. Tyrinėtojo nuomone, Šluotražį, ieškant jo religinės ar maginės reikšmės, „reikėtų sieti būtent su vanta, o ne su šluota“ (Beresnevičius 2001: 177). Šios savo minties religijotyryninkas plačiau nepaaiškino, tik nurodė, pasak jo, akivaizdžią, nors ir neaiškios kilmės, paralelę su etruskų deive Vanta, kuri „vaizduojama kaip moteris ilga, kelis kartus perrišta talija ir žemai trikampiui išsiskleidžiančiu ilgu sijonu“ (ten pat). Žinoma, šis sugretinimas yra įdomus kaip tam tikras kultūros tipologijos faktas, nes vargu ar vien fonetinis laike ir erdvėje nutolusios deivės vardo panašumas su lietuvių kalbos žodžiu, jos išvaizdos ir šluotos formos sugretinimas yra pakankami, mėginant pagrįsti lietuvių Šluotražio autentiškumą.

Verta atkreipti dėmesį, jog vėlyvuosiuose latvių XVIII a. mitologijos šaltiniuose², būtent Jakobo Langės ir Gothardo Fridricho Stenderio žodynuose, minima *Mēslu bāba* (BRMŠ IV 185, 210), o G. F. Stenderio latvių kalbos gramatikoje pridėtas paaiškinimas, kad ji yra *Goettin des Auskehrlisses* – „šiukšlių deivė,

1 Už šias nuorodas dėkoju dr. Jūratei Šlekonytei.

2 Dėkoju dr. Lilijai Kudirkienei už didžiąją dalį ši straipsnį praturtinsiu latvių tikėjimų ir papročių pavyzdžių, už pagalbą verčiant rūpimus tekstus iš latvių kalbos, taip pat už nurodytus kelis aktualius mokslinius tyrinėjimus.

kuriai šeimininkės darže laikydavo po kelias sąšlavų krūveles“ (BRMŠ IV 206). Vis dėlto išties yra sunku pasakyti, kas tai per esybė, nes detaliau jos funkcijos aptariamuose šaltiniuose neaiškinamos. *Mėslu bāba* gali būti suprantama ne tik kaip Šiukšlių, bet ir kaip Mėšlų boba (latviškai *mēsli* reiškia ir šiukšles, ir mėšlą), be to, paaiškinime kalbama apie daržą ir ten paliekamas sąšlavas. Taigi visai tikėtina, kad čia susiduriame su agrarinės magijos apraiškomis ir augalininkystę globojusia viena iš latviškųjų močių, greičiausiai Mėšlų motė. Tai, kad Mėšlų boba ir Mėšlų motė laikytina ta pačia būtybe, rodytų tarpukariu leistas enciklopedinis latvių žodynas, kuriame prie antraštės „Mėšlų boba“ įdėta nuoroda informacijos ieškotis straipsnyje apie Mėšlų motę (LKV 26814)³.

Analogiškų lietuvių papročių, kad į daržą, siekiant gausnio derliaus, būtų nešamos šiukšlės, mums aptikti nepavyko, bet panašių dalykų esama. Antai tikėta, kad norint, jog svogūnai būtų vešlūs, reikia į lysvę įsmeigti šluotą (BILŽPT, nr. 1518–1519). Be to, sąšlavos galėjo būti naudojamos magijai, siekiant apsaugoti savo daržą nuo vištų, bet kartu ir pakenkiant kaimynui. Tam reikalui esą „Blovieščių dienoj reikia iššluoti gryčią, išnešti šiukšles ir išpilti per tvorą į kaimyno daržą, tai tais metais vištos <...> daržo nekas, bet kas to kaimyno“ (BILŽPT, nr. 81).

Nūdienos tyrinėtojai, nagrinėję J. Lasickio minėtų dievybių autentiškumo klausimą, iš esmės sutinka, kad Šluotražis, kaip ir daugelis kitų menamų dievybių, jo sąrašė greičiausiai atsirado, kai apeigose naudojamo ir maginę paskirtį turinčio objekto, prietaruose minimo buities daikto simbolinės ypatybės buvo neteisingai suprastos, ir šluota iš ritualinio kitų naudojamo atributo virto dievybe (Kerbelytė 2009: 23; Balsys 2010: 441; Paulauskytė 2004). Vis dėlto klausimą, ar Šluotražis laikytinas autentiška dievybe, dar neatsakytu laiko ir R. Balsys (2010: 441).

Mitologinių sakmių duomenimis, šluotražio forma būdinga laumių vaikams. Esą laumės siekdavusios sukeisti savo ir žmonių vaikus. Vietoj žmonių vaiko laumės palikdavusios „pečšluostę“ (BsLP II 198, nr. 29), šluotražį (BsLP I III, nr. 191), apšluotą ražą (LMD I 133/110/) ar šluotą (BsLP II 199, nr. 33), kuri „po 24 adynų įgauna tikrą gyvastį“ (LTR 381/100/). Tokiu laumyčiu galima atsikratyti jį perkirtus kirviu: perkirstas „vėl kone visai į pečšluostę pavirto, ir iš kožno šiaudo kraujas srovėjo“ (BsLP II 198, nr. 29). Kitas, ne toks drastiškas ir

3 Mėšlų motė viena iš latviams „visuotinai žinomų matronų“ laikė Pēteris Šmitas (2004: 130). Mėšlų motei arba Mėšlų bobai skirta mėšlyno (sąšlavyno) valdovės vaidmuo (LKV 26814). Dabartinių latvių tyrinėtojų nuomone, svarbiausioji iš latvių mitologijoje minimų motinų deivių yra Žemės motė, o kitas su gamta ir derlingumu susijusias motes galima traktuoti kaip Žemės motės funkcijų išskaidymą. Pavyzdžiui, laukinei gamtai ir kultivuotai gamtai atstovauja dvi Žemės motės manifestacijos – tai Miško motė ir Lauko (Laukų) motė, kurių kiekviena savo ruožtu aplink save buria kitas, dar siauresnę veiklos sferą reprezentuojančias motes. Tokiu būdu su Lauko motė siejamos gausios dievybės, tarp jų ir Mėšlo ir Daržo motės (ME 2 207).

dažnesnis būdas, kai laumes slapčia stebėjęs bernas tokį pakištuką tiesiog numeta atgalia ranka (BsLP II 199, nr. 33), meta atgalia ranka į duris (BsLP I III, nr. 191) ar į žemę (LMD I 133/110/), ir vietoj laumyčio vėl atsiranda šluota. Galima pastebėti, kad apotropėjinėje magijoje atgalia ranka su šluota atliekami veiksmai iš tiesų yra gana dažni. Viename šios saktmės variante motina laumių apkeistą vaiką atgauna tada, kai, nusipjovusi berže užaugusią vadinamąją laumės šluotą, su ja „didgalvį laumytį baisiai“ kerta (BsLP II 352, nr. 30).

Kalbant apie šluotą kaip mitinių būtybių atributą, galima prisiminti, kad kartais su šluota rankose vežiota chtoniškos prigimties lietuvių Užgavėnių Morė (BILKŠ 66, nr. 66; 67, nr. 68). Vis dėlto kur kas dažniau su šluota siejamos kitos mitologinių sakmių esybės – laumė, ragana, velnias – ar maginių savybių turintys žmonės. Jau minėta, kad laumės ar raganos, o kartais ir velnio šluota vadintas amalas – dėl parazitinio grybelio pažeidimų ar tiesiog nenatūraliai į šluotą suaugusios medžių šakos (LKŽe: šluota; FŽ 376, 558, 812). Tikėjimuose aiškinama, kad „daug plonų šakučių su mažais lapeliais į kukšdulį, į teip vadinamas „laumių šluotas“ suaugdavirusios ten, kur medžiuose – beržuose ar kryklėse – įsisėdavo laumės“ (BsLP II 348, nr. 19). Laumės ir velnio šluota minima XVIII a. latvių mitologijos šaltiniuose. J. Langės žodyne rašoma, kad „velnio šluota“ – tam tikra žolė, iš kurios rišamos šluotos“, o „laumės šluota“ turėtų būti šluota, ant kurios jodinėja laumės“ (BRMŠ IV 189), G. F. Stenderio žodyne – „šluota, ant kurios raganos joja“ (BRMŠ IV 236), o jų abiejų kitur dar nurodoma, kad „laumės šluota“ – tai laukiniai šparagai (BRMŠ IV 185, 221).

Šluota yra sakmių raganos atributas. Ji tapusi bene vienu pagrindinių raganos įvaizdžio ženklų. Palyginimų su raganos šluota gausu paremijose. Antai sakoma: „Kudlota kaip raganos šluota“ (LTR 4607/16-42/), „Paduok šluotą, bus kaip ragana“ (LTR 2683/327/), „Lekia kaip ragana ant šluotos, vėjus keldama“ (LTR 4465/73/), „Išsižergus kaip ragana ant šluotos“ (LTR 5335/910/), „Joja kaip ragana ant šluotos“ (LTR 5838/471/) ir kt.

Tokias raganas, skrendančias į savo susirinkimus, esą mato bernas šv. Jono vakarą: „trys raganos joja ant šluotų, o šunys loja iš paskos. Nematyt nei jų veido, plaukai ant akių užgriuvę“ (LTR 3783/1540/). Populiarūs tikėjimai ir juos iliustruojančios mitologinės saktmės, kad su šluota (greta kitų objektų) raganos atimančios svetimų ir gausinančios savų karvių pieną: „boba eidavo per pievą rytmetį anksti apsižergusi pečšluostę ir sakydavo: „Pusę man, pusę man.“ Ir užtrūko karvės, pusė pieno paliko“ (LTR 5031/145/). Kaimynų karves pakerėti esą galima ir barstant ant jų „stiklų šukes ir šiukšlas“ (LTR 1693/301/). Su ta pačia šluota nuo apraganavimo karves galima ir apsaugoti: pamačius ką nors burtininkaujant, reikia „su šluota apmušti kerėtoją, tai tada jis negalės kenkti“ (BILŽPT, nr. 2232).

Su šluota esą galima ir atmosferos reiškinius valdyti ar daryti poveikį dangaus kūnams. Tikėjimų apie mitines moteriškas būtybes, gamtos reiškinių valdytojas, atspindžių galima rasti vienoje stebuklinėje pasakoje, kurioje jaunikaitis, užėjęs į grytelę, pamato sėdinčią babą raganą, „katra turėja su šluotu ažuštajus saulį“ (BsLPĮ II, nr. 188). Kaime atmosferos reiškinius mėgindavo paveikti taip pat dažniausiai moterys. Antai aiškinama, kad „prieš griausmą“ reikia išmesti „kačergas ir pušinę, kad debesį nusuktų“ (LKŽe: pušinė). Yra užrašytų tekstų, kuriuose tokios maginės manipuliacijos aprašomos plačiau: „saka, buvo burtininkė; kada, reiškia, lietus atein, debesys, išeidavo su šluota, pasimaišydavo, ir pasisukdavo [jis į šoną], nu, jeigu nebūdavo ant jos daržo lytaus, išeis su šluota, reiškia, pradies vaidintis, majūti un savis, atsidarydava debesuks ir užlydavo anai“ (LTR 4942/184/). Vis dėlto, matyt, tikėjimas tokių maginių veiksmų poveikumu liaudyje silpo, nes apie nereikalingą, beprasmi darbą dirbantį žmogų sakydavo, kad jis „šluotomis debesimis vaiko“ (LKŽe: šluota). Šiame kontekste galime prisiminti, kad „dangaus šluota“ vadinama vaivorykštė arba kometa (LKŽe: šluota).

Kaip skrendanti šluota kartais įsivaizduotas ir aitvaras. Tačiau iš mitologinių sakmių ir tikėjimų medžiagos matyti, kad jis visų pirma sietas ne tiek su namų šluota, o su jau ką tik minėta dangaus šluota – kometa, nes tekstuose pabrėžiama, jog aitvaras atrodo kaip ugninė šluota: „tas pūkis esos kap šlouta, kap ugnis“ (LTR 3665/902/), „kaip ugnies kokias šluota“ (LTR 5197/211/), „galva kaip zvaisdeli, uo oudega tuoki žarija eji kap šluota“ (LTR 4056/165/). Toks aitvaro kaip šluotos įsivaizdavimas metaforiškai gali būti siejamas ir su jo atliekamomis funkcijomis, kai vienam žmogui aitvaras į aruodus gėrybių prišluoja, prineša, o kitam – priešingai – turtus iššluoja, išneša.

ŠLUOTA, ŠLAVIMAS IR ŠEIMOS SANTYKIŲ SFERA

Šluota svarbi ir šeimos gyvenime bei šeimos ciklo papročiuose. Namų šlavimas buvo išskirtinai moterų reikalas. Rasos Račiūnaitės duomenimis, mergaitės kaime pirmiausia – vos eidamos ketvirtuosius – mokytos šluoti aslą (Račiūnaitė 2002: 77). Gal todėl ir vestuvinių dainų mergelė kaip ideali nuotaka vaizduojama su šluotele, švariose iššluotuose nameliuose piršlių belaukianti: „Oi, šlaviau, šlaviau Kiemo vejelę, Laukiau jaunų svetelių“ (LLD II, nr. 212), „Meirūnų šluota Kiemelį šlaviau, Aukso žiedeliu Stalėlį šveičiau“ (LLD II, nr. 503). Panašiai tikima, kad „kuri mergina kasdien namelį šluoja, tos daržely gerai auga rūtos“ (BILŽPT, nr. 1830). Tuo tarpu tinginei merginai prikišama, kad „nešluota troba piršlius išvaiko“ (LTR 4537/28-1/). Kita vertus, gretinimu su šluota, kaip įprastai kampe, taigi nuošaliai stovintiu ir niekam į akis nekrantančiu įnagiu, vestuvių ir šeimos dainose gali būti perteikiama ir nemiela už nemylimo ir nemylinčio

vyro ištekėjusios moters dalia: „Aš pas savo motinėlą Kai lange kvietkelis, O pas tave, bernuželi, Kai kampe raželis“ (LLD XIII, nr. 130). Dainose žiaurus vyras vaizduojamas kaip šluojantis aslą su šluota iš žmonos kaselių (LLD V, nr. 260). Panašiai kas nors pasiguosdamas, kad buvo paliktas, nepakviestas į vidų, gali vaizdingai pasakyti, kad jam teko „pušines mindyti“ ar „prie pušinių stovėti“ (LKŽe: pušinė). O su tokia pastumdėlio dalia nesitaikstantis žmogus gali tarti: „Aš pas tave už šluotą nebūsiu“ (LKŽe: šluota).

Sykiu toks merginos su šluota įvaizdis vedybų kontekste gali būti interpretuojamas ir negatyviai. Pavyzdžiui, vienoje Klaipėdos krašte užrašytoje mitologinėje sakmėje laumė sapne parodo vaikinui tris potencialias nuotakas: už stalo sėdinčią, šluojančią ir lauką ariančią. Vaikinas pasirinkęs tą merginą, kurią matė su šluota, manydamas, kad ji bus tvarkinga ir gera šeiminkė, bet „pati pradėjo gerti ir tol gėrė, kol visą gyvenimą kaip su šluota buvo iššlavusi“ (LTR 604/71/).

Turint galvoje, kad šlavimas yra moterų darbas, o ir pats žodis „šluota“ yra moteriškosios giminės, taip pat tai, kad yra tam tikro panašumo tarp žmogaus kūno ir šluotos pavidalų, šluota kaip moteriška būtybė gali būti vaizduojama mįslėse: „Graži panelė – žalia jupelė, lanku susijuosus“ (LTt 5, nr. 6909), „Graži merga, pančiu susijuosusi, po aslą šokinėja“ (LTt 5, nr. 6920). Šiose mįslėse šluota vaizduojama kaip graži mergelė. Tuo tarpu kalboje, atsižvelgiant į šluotai simboliškai priskiriamas tam tikras neigiamas savybes, su ja gali būti gretinama prasta žmogaus išvaizda, per didelis plaukuotumas, netvarkinga šukuosena ar nesveikas liesumas, pavyzdžiui, ilga kaip šluota barzda, antakiai kaip šluotos, susivėlus kaip šluota, kaip šluotos kotas sudžiūvusi moteris (LKŽe: šluota) ir pan. Tokia analogija paremtas ir tikėjimas: „Merginos, neiššluojančios tyrai gryčios, gaus vyrą su barzda“ (BKrT, nr. 681). Apskritai su šluotomis lyginamos negražios ar nedoro elgesio moterys. Apie tokias sakoma, kad „išsidarkiusios kap šluota“ – „puikios nė su žiburiu nerasi“ (LKŽe: šluota). „Aštria šluota“ vadinama pikta moteris (FŽ 716).

Žmonių gretinimas su šluota, šlavimu, šiukšlėmis dažnas posakiuose, reiškinčiuose apkalbas. Tokia nuolat pas kaimynus besilankanti ir paskalas nešiojanti moteris ir lietuvių, ir latvių yra vadinama „kiemo šluota“ (FŽ 308; LFrV II 390), apie ją sakoma, kad „kap šluota – nuog ryto lig vakaro per visus kiemus“ (LKŽe: šluota). Apkalbėti reiškia ir „liežuviais šluoti“ (LKŽe: šluoti), o raginant nepasakoti, kas negera namuose, prašoma „nenešti šiukšlių iš trobos“ (LKŽe: šiukšlės). Prieš vestuves kylantis šurmulyš ir kalbos dažnai nusakomos vaizdingais pasakymais, kuriuose minima šluota ar šluotražis: „Per vestuves ir šluota kampe šoka“, „Kai vedas, sako, ir šluotos šokinėja“ (FŽ 716), „Prieš veseliją ir šluotražis kalba“, „Ruošiasi ženytis – šluotražis loja“, „Ženijantis visi šluotražiai šokinėja <...>“, „jei ženijies, tai šluotražis kertėje ir tas šokinėja“ (FŽ 717) ir pan.

Šluota buvo svarbi su vestuvėmis susijusiuose ritualuose ar vedybinėje magijoje. Antai „Švenčionių rajone moteris, atėjusi apklausų, visų pirma pagriebdavo trobos kertėje stovinčią šluotą ir ant pagaikščio prijo davo prie stalo“ (Kerbelytė 1999: 243). Norėdamos greičiau sulaukti piršlių, kaimo merginos savo šluotas kartais slapčia sudėdavo į jaunosios vežimą (Čepienė 1977: 89) arba, nors apskritai su skalsos užtikrinimu susiję papročiai tai ir draudė daryti, šluodavo ne nuo durų prie stalo, bet atvirkščiai – durų link, kad tik greičiau sulauktų piršlių ir ištekėtų (Vyšniauskaitė 1999: 148). Be to, norėdamos sužinoti, iš kurios pusės atvyks piršliai, prieš Velykas merginos, pildamos šiukšlės, žiūrėdavo, į kurią pusę jas vėjas nuneš, – vadinasi, ir piršliai iš ten atvažiuos (BKrT, nr. 683). Per vestuves jaunėlė sesuo turėdavo iššluoti tėvų trobos aslą, taip simboliškai parodydama, kad „perima ištekančios sesers teises ir pareigas“ (Vyšniauskaitė 1999: 148). Per pirmųjų apeigas įžengusi į anytos namus, jaunamartė rasdavo ten įvairius darbus dirbančius „darbininkus“. Dažniausiai kas nors „šluodavo“ aslą: „jei tai bernas, marti jam ant šluotos uždeda rankšluostį, jei mergina – skepetą, jei dieveris – stuomenį. Jeigu anyta paduoda marčiai šluotą „surišti“, ši užriša juostą“ (Vyšniauskaitė 2008a: 387). Pasak Angelės Vyšniauskaitės, šitaip marčiai būdavo primenama, kokie darbai naujuose namuose jos laukiantys (ten pat).

Plačiai tikėta, kad pavojinga, kai merginą kas nors šluodamas apeina ratu. Sakoma: „Neduok apšluoti aplink, šiaip aplenkis piršliai“, „apšluosiu – neištekėsi“ (LKŽe: apšluoti). Matyt, tikėta, kad tokiu būdu susidaręs simbolinis ratas išties atkerta merginą nuo vedybinės laimės. Potencialiems krikštatėviams pavojinga, jei šluojant juos apmes šiukšlėmis: „Jei šlavėja šiukšlėmis apšluos kojas, tai to žmogaus niekas neprašys į kūmus“ (BIVV, nr. 478). Būti apkultam su šluota apskritai reiškė didelę gėdą. Apie šitaip pažemintą žmogų sakoma: „Gavo kaip su šūdina šluota per nosį“ (LTR 6511/147/), gavo „sarmatą kaip šluotą“ (LTR 873/256-25), o apie pasmerkimo galimai nusipelnusį: „Šluotą pamazgose pasivilgius išvaryčiau“ (LTR 387^b/603-94/). Kaip ir apšluoto, tokio apmušto su šluota žmogaus „niekas į kūmus neprašo“ (BIVV, nr. 477). Vestuvinėse dainose savo panieką pirštis atvykusiam našliui panašiais simboliniais įvaizdžiais nusako mergelė: „Kur našlelis sėdėjo, Su ražu ištryniau“ (LLD II, nr. 515), „Po šyvąja, po kumele Sąšlavas papyliau“ (LLD II, nr. 504), našliui grasinama, kad jei eisias į rūtų darželį, gausias „šluotos paragauti“ (LLD II, nr. 512), su šluotražiu į kuprą (LLD II, nr. 509). Visi šie veiksmai grįsti negatyviąja šluotos ir sąšlavų simbolika, kai apšlavimas šiukšlėmis ar apdaužymas su nešvara tiesiogiai susijusia šluota ne tik sutepa žmogaus išorę, bet perkeltine prasme išpurvina ir reputaciją.

Daugybės įvairių paprotinių normų laikytis ir, be kita ko, mokėti elgtis su šluota ar nešvarumais reikėjo kūdikio besilaukiančiai moteriai. Pavyzdžiui, „nėščiai ypač reikia vengti nešti prijuostėį sąšlavas: vaikas bus nebylys“ (BIVV, nr. 132),

„tam vaikui šerių bus“ (BsJK 261, nr. 422), o jei moteris, šluodama pirkią, „permes šiukšles per dvejus slenkščius, tai susilauks dvynių“ (BIVV, nr. 75). Šlavimo ir moterų simbolinis susietumas atsiskleidžia tikėjime, jog pagal tai, kokį pirmą darbą vyras darys po vestuvių, galima nuspėti būsimo vaikelio lytį: jei vyras imasi rišti šluotą, tai esą pirma gims mergaitė (Marcinkevičienė 1998: 127–128).

Šluota, kaip į vientisą daiktą surišti atskiri smulkūs virbai, simboliškai asocijuojasi su šeima ir jos vienijamais giminaičiais. Šis įvaizdis atskleidžiamas „Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge“ (KLPTK II 89) B. Kerbelytės parabolėms priskirtame kūrinyje „Stiprybė vienybėje“ (AT 910F)⁴. Jame pasakojama, kaip tėvas nesutariantiems savo vaikams atneša šluotą ir liepia ją perlaužti. Nė vienas vaikas nepajėgia to padaryti. Tada tėvas duoda perlaužti po vieną šakelę ir pamoko: „Ir jus uždusins, kai pasidalysit, visi laužys. O vienoj krūvoj niekas nesulaužys“ (LTR 4424/85/). Šiame iš Ezopo pasakėčios kildinamame naratyve neperlaužiama šluota simbolizuoja draugiškai sutariančių brolių ar, dar plačiau, šeimos, giminės vienybę, o šluotos ražai – žmonės. Tiesa, Lietuvoje šios parabolės, katalogo duomenimis, užfiksuoti tik trys variantai, tačiau tą pačią mintį apibendrintai išreiškiančių patarlių užrašyta daug, pavyzdžiui: „Virbas lūžta, virbų šluota nelūžta“ (LTR 275/20-51/), „Žabas nulūžta, žabų šluota nelūžta“ (LTR 1103/52-10), „Viena rykštelė lūžta, šluotelej surištos nelūžta“ (LTR 3477/546/), „Šluotražio neišardžius neparlauši“ (LKŽe: šluotražis), „Šluotos surištos neparlauši“ (LTR 3067/302/) ir pan. Minėtas alegorinis naratyvas ir vaizdingieji posakiai išreiškia trokštamo šeimos modelio vaizdinį.

ŠLUOTA, ŠLAVIMAS, ŠIUKŠLĖS IR AGRARINĖ BEI APOTROPĖJINĖ MAGIJA

Žinant tam tikrą su ūkine gausinančiąja magija susijusių gudrybių, ką reikia su šluota daryti ar, priešingai, kada geriau susilaikyti nuo šlavimo, galima ir derlių pagerinti, jo skalsumą padidinti. Jau aptarėme draudimus pernelyg kruopščiai iššluoti namus. Tradicinėje kultūroje gausu artimos semantikos, su produkuojamąja magija susijusių pamokymų, kai panašiai skatinta švariai neiššluoti, neiškuopti su maisto produktų apdorojimu ar laikymu susijusių vietų. Pavyzdžiui, sakoma: „Neinsleisk šluotos aruodan!“, t. y. „neišsemk iki galo grūdo“ (LKŽe: šluota), „Nevalyk aruodo, pilk grūdus ant likučių – visados bus pilnas“, „Iškabinęs taukus iš indo, nevalyk jo, bet ant senųjų likučių vėl pilk taukus – bus skalsa“ (Krėvė 1926: 493). Latvių apskritai manyta, kad aruodo nereikia šluoti su šluota, nes tada ir javai iš jo bus

.....
4 Tarptautinėje Hanso-Jörgo Utherio parengtoje pasakų klasifikacijoje šis kūrinys priskiriamas novelinėms pasakoms (žr. ATU 910F).

iššluoti kaip su šluota (LTTe: labība, nr. 16151). Panašiai raginama švariai nešluoti kiemo, kol nepasėti tam tikri kultūriniai augalai. Pavyzdžiui, teigiama, kad „kol baltuosius žirnius pasėsi, nešluok kiemo, nes žirniai neaugs“ (BILŽPT, nr. 936), „negalima šluoti kiemo, kol linai nepasėti – neaugs“ (BILŽPT, nr. 1075). Analogiškai mokoma, kad „kol pavasarį laukų neapsėji, negalima su šluota kiemo valyti, nes javai neužderės“ (BILŽPT, nr. 487), o rudenį „iškūlus nereikia gerai sušluoti vakare, tik truputį, kitaip kitais metais blogai derės javai“ (BILŽPT, nr. 2983). Taigi šiuose tikėjimuose kiemo sąšlavos simbolizuoja gausą, todėl, jei sėjama, kai kiemas nėra „dykas“, tai simbolizuoja ir gausų būsimą derlių. Ir, priešingai, norint pakenkti kaimynui ir perkelti „derlių iš kaimyno lauko į savąjį, reikia už rubežiaus kaimyno lauke pakasti šluotą, tai tas laukas bus kaip su šluota iššluotas“ (BILŽPT, nr. 2193). Akivaizdu, jog šiuo atveju iškeliamą negatyvi šlavimo kaip pašalinimo, padarymo, kad nebūtų ar išnyktų, prasmė, o ankstesniuose pavyzdžiuose kaip tik norima to neigiamos iššlavimo kaip sunaikinimo simbolikos realizavimosi išvengti.

Agrarinės magijos kontekste gali būti atsižvelgiama ir į kitokias, semantiškai teigiamas šluotos savybes. Tikima, „kai sėjant avižas šluotos [debesys] būna ant dangaus, tai avižos esti malatingos“ (BILŽPT, nr. 859), todėl „važiuodami rugių sėti veža šluotą, kad varpos būtų kaip šluotos“ (BILŽPT, nr. 663), o norėdami, kad javai gerai augtų, įdeda šluotą į paskutinį mėšlo vežimą (BILŽPT, nr. 2088). Prisimintinas ir jau minėtas paprotys, kad „sodindamos svogūnus bobos šluotą (būtinai vartotą) įsmeigia žemėn kotu žemyn ir laiko ją per visą vasarą iki rudens, kad svogūnai laiškuoti būtų“ (BILŽPT, nr. 1518). Taigi čia simbolizacijos pagrindas yra šluotos, jos virbų panašumas į vešlų augalą, kuplią augalo dalių sankaupą.

Šluota naudotasi ir liaudies medicinoje, magiškais būdais mėginant panaikinti kerus ar gydyti ligas. Iš pirmo žvilgsnio kaip pasišaipymas skamba pasakymas: „Myšk par šluotą, jei bijai“ (LTR 5562/263/). Vis dėlto kiti liaudies tikėjimai, kuriuose mokoma, kaip manipuliuojant šluota išsigydyti nuo išgąščio arba nužiūrėjimo, atskleidžia, kad kokios nors skystos substancijos perpylimas per šluotą tokiomis aplinkybėmis buvo laikytas paveikia magine priemone. Antai sakoma, kad „nusigandus reik nuspjauti arba par šluotą myžti“ (BsJK 273, nr. 494). Motina, įtardama, kad jos dukrai pakenkė kaimynės negeros akys, pasakoja taip dariusi: „Per pušinę, per sietą vandenio, ją [dukra] nuprausiau, dar burnytėn įpyliau, ir už kiek valandų jau sėdosi, lipo iš lopšiuo <...>. Tą dieną ir pasveiko“ (LTR 5092/152/). Kitame maginės apeigos apraše aiškinama: „Jei kas pasidvyja iš vaiko, reikia paimti vandens, primaišyti činčibero (Strychnos), aplieti su juo šluotą ir išmesti ją pro duris. Likusiam vandeny nuprausti vaiką, nuvarvinti vandenį ant torielkos ir taip pat išlieti ant šluotos“ (BIVV, nr. 640).

Panašiu būdu gydomi ir nužiūrėti gyvuliai: „numazgoja kryžmai keturis stalo kampus ir durų klemką, perpila tą vandenį per šluotą ir paskui mazgoja gyvu-

lius arba duoda jiems gerti to vandens“ (BILŽPT, nr. 2414), o jei apžavėtos yra kiaulės ir nenori būti, „tada reikia tą ėdalą trejetą sykių per seną šluotražį pilti ir prie to sakyti: „Geras mano, piktas (tavo)“. Tada reikia tą ėdalą su tuo šluotražiu trejetą sykių permaišyti ir tada kiaulėms būti paduoti. Tą šluotražį reikia po žiedu (papečin) pakišti. Kad kokius tris sykius taip darysi, tai kiaulės arba paršeliai, sakoma, pradeda būti“ (BILŽPT, nr. 2425). Kitiems gyvuliams išgelbėti užtenka paprastesnių su šluota atliekamų veiksmų: „Jei yra nužiūrėtas gyvulys, tai reikia su šluota vilkti per nugarą skersai ir išilgai“ (BILŽPT, nr. 2422).

Užkalbant kaip sudėtinė visumos dalis gali būti naudojamas šluotos ražus surišantis siūlas: „Kai grįžius graužia kojos ar rankos riešą, tai reikia pačiam dešine ranka paimti iš kampo apšluotą šluotą, gražiai nesutraukiant atmegzti tos šluotos raikštelį ir juo aprišti skaudantį riešą, o šluotą atgalia ranka vėl tan pačian daiktan padėti. Ir tegul raikštelis tolei būva, kolei pats nuo riešo nutrūks, tada niekad tas riešas nesopės“ (LUŠ, nr. 1289). Panašiai užkalbama ir nuo karpų: „Aprišus karpas raikščiukais nuo skujinės, ištiesti prieš mėnulį ir sakyti: „Kaip než[i]nojau, iš kur radosi, kad než[i]notai, kur pragaištų!“ Tris kartus neatsidusus“ (LUŠ, nr. 940).

Matome, jog gydant remiamasi šluotai suteikiamomis simbolinėmis šlavimo kaip išvalymo, padarymo švairiu, taip pat ir padarymo, kad nebebūtų, išnyktų reikšmėmis. Tokiu būdu, pasak B. Jasiūnaitės, „šiuo įrankiu atliekamas įprastas veiksmas – šlavimas burtuose, liaudies medicinoje įgyja aiškia simbolinę prasmę: tarsi kokias šiukšles galima „iššluoti“ ligas ir nelaimes“ (Jasiūnaitė 2008: 253).

Šluota burtininkės gali manipuluoti ir kerėdamos, apžavėdamos žmogų. Štai viena moteriškė mėgdavusi užmigusiems vyrams krėsti išdaigą: paėmusi šluotą ir laikydama netoli galvos, šnibždėdama atbula traukdavosi atgal, o miegantysis atsikėlęs jai visur paskui sekdamas. Paskui ji parvesdavo jį atgal, paguldydavo ir pabudindavo, numesdama šluotą ir pašaukdama krikštavardžiu (BsJK 63, nr. 6). Panašių papročių galima rasti pietų slavų tradicijose. Pavyzdžiui, Serbijoje vagys mėgindavo gauti vadinamąją laidotuvių šluotą (ją darydavo specialiai laidotuvėms ir tik tuomet šluodavo namus, o paskui kur nors ją išmesdavo ar sunaikindavo), nes tikėta, kad su ja galima namų šeiminkus užmigdyti „mirtinu miegu“: tereikėdavo su tokia šluota naktį tris kartus apeiti aplink namą (Виноградова, Толстая 1995: 309).

Su šluota galima apsiginti ir nuo naktimis žmones sloginančios laumės. Esą reikia tris naktis skersai lovos dėti seną šluotą, ir laumė atstosianti (BsJK 75, nr. 45). Pažymėtina, kad tokių mitologinių sakmių, kai nakčiai į sloginamo asmens lovą padedamas koks nors kitas objektas (pvz., šiaudų kūlys, rąstas, KLPTK III 75, ES 1.1.1.15.) arba vietoj savęs šiaudų maišą velniui pakiša jo persekiojamas žmogus (AT 1190*, žr. KLPTK III 251), yra ir daugiau. Šiuo atveju šluota, kaip ir kiti objektai, matyt, dedama dar ir dėl to, kad primena žmogaus kūno formą, taigi šiuose maginiuose apsaugos ritualuose žmogų ir simbolizuoja.

IŠVADOS

Apibendrinant esmingiausias šluotos, šlavimo ir šiukšlių simbolines reikšmes, galima konstatuoti, kad šios kasdienės buities realijos figūruoja įvairiuose apeiginiuose kontekstuose ir turi gana platų simbolinių reikšmių lauką. Šluota, sąšlavos ir šlavimas yra susiję ne tik funkciniu požiūriu, bet daugelyje apeiginių kontekstų yra susieti ir semantiniiais ryšiais. Taip pat savitą, tik jam būdingą simboliką gali turėti kiekvienas iš jų. Ypač daug simbolinių reikšmių kuria pagrindinis su šluota ir šiukšlėmis atliekamas veiksmas – šlavimas, į kurio semantikos sferą įtraukiamos ir abi pirmosios. Kita vertus, be šluotos šioje trejybėje negalėtų atsirasti nei šlavimo veiksmas, nei sąšlavos, todėl šluota laikytina pagrindiniu, kitas dvi realijas susijančiu objektu. Tautosakoje, liaudies tikėjimuose ir papročiuose šluota, šiukšlės ar šlavimas traktuojami prieštaringai ir jiems priskiriamos tiek neigiamos, žmogui pavojingos, tiek teigiamos, žmogui naudingos ar jį apsaugančios simbolinės savybės. Toks šluotos prieštaringumas pirmiausia, ko gero, sietinas su šluotos kaip šlavimo priemonės, taigi tiek su švara, švarinimusi, tiek su nešvara, šiukšlėmis susijusio įnagio, utilitarinėmis ypatybėmis. Kartu reikšminga yra skirtis tarp šlavimo, kaip valymo, darymo švariu, taigi šlavimo teigiama prasme, ir šlavimo, kaip naikinimo, darymo, kad nebūtų, išnyktų, tai yra šlavimo neigiama prasme. Tokią keleriopą semantiką turi ir šiukšlės. Ši simbolika gali išryškėti ne tik produkuojamosios ar apotropėjinės, bet ir kenkiamosios magijos kontekste ir pasireikšti tiek kas dieną, tiek ir rituališkai išskirtiniu metu: per kalendorines šventes ar šeimai svarbias apeigas.

ŠALTINIAI

- AT – The Types of the Folktales: A Classification and Bibliography, Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC, No. 3), translated and enlarged by Stith Thompson, *FF Communications*, 1964, No. 184.
- ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jörg Uther, *FF Communications*, 2004, No. 284.
- BKrT – *Biržų krašto tautosaka*, užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė, parengė Kostas Aleksynas, Vilnius, 1982.
- BILKŠ – Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, Vilnius, 1993.
- BlML – Jonas Balys. Mirtis ir laidotuvės: Lietuvių liaudies tradicijos, kn.: *Raštai*, t. V, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2004, p. 121–124.
- BILŽPT – Jonas Balys. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring (Md.), 1986.
- BIVV – Jonas Balys. Vaikystė ir vedybos: Lietuvių liaudies tradicijos, kn.: *Raštai*, t. V, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2004, p. 1–118.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius, 1996; t. II: *XVI amžius*, Vilnius, 2001; t. III: *XVII amžius*, Vilnius, 2003, t. IV: *XVIII amžius*, Vilnius, 2005.

- BsJK – *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, sudarė Kostas Aleksynas, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius, 2004.
- BsLP II – *Lietuviškos pasakos*, kn. 2, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 6), Vilnius, 2003.
- BsLPĮ – *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 2, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 2), Vilnius, 1993; kn. 3, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 3), Vilnius, 1997.
- BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 7), Vilnius, 1998.
- IIES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas
- FŽ – *Frazeologijos žodynas*, rengė I. Ermanytė [ir kt.], Vilnius, 2001.
- KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. II: Pasakos-legendos. *Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailį velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo*, Vilnius, 2001; t. III: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavi- mai. Legendos*, Vilnius, 2002.
- KuLKK – Juozas Kudirka. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius, 1993.
- LFrV II – *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*, sēj. 2: *N–Ž*, Rīga, 1996.
- LKPŽ – *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, sudarė K. B. Vosylytė, Vilnius, 1985.
- LKV – *Latviešu konversacijās vārdnīca*, sēj. 14, Rīga, 1936.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas*, t. I–XX, Vilnius, 1941–2002, prieiga per internetą: <www.lkz.lt>.
- LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. II: *Vestuvinės dainos*, kn. 1: *Piršlybų dainos*, parengė Bronė Kazlauskienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1983; t. V: *Vestuvinės dainos*, kn. 3: *Mergvakario ir jaunojo sutiktųjų dainos*, parengė Bronė Kazlauskienė, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Živilė Ramoškaitė, Vilnius, 1989; t. XIII: *Šeimos dainos*, kn. 2, parengė Leonardas Sauka, melodijas parengė Vaclovas Juodpusis, Vilnius, 1998.
- LM – *Lietuvių mitologija*, t. 1, Vilnius, 1995.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas
- LTTe – *Latviešu tautas ticējumi*, 4 [sēj.], sakrājis un sakārt. P. Šmits, Rīga, 1940–1941, prieiga per internetą: <<http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>>.
- LTt 5 – *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė Kazys Grigas, Vilnius, 1968.
- LUŠ – *Lietuvių užkalbėjimų šaltiniai: Elektroninis sąvadas*: [1 elektron. opt. diskas (CD-ROM) + 1 brošiūra], sudarė ir parengė Daiva Vaitkevičienė, Vilnius, 2006.
- ME 2 – *Mitologijos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1999.
- SIŠLP – *Šiaurės Lietuvos pasakos*, surinko Matas Slančiauskas, parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė, redagavo K. Aleksynas, Vilnius, 1974.
- TD III – *Tautosakos darbai*, [t.] III: *Iš Mažosios Lietuvos tautosakos*, 1937.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, trečiasis pataisytas leidimas, Vilnius, 2004.
- VUB RS – Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius

LITERATŪRA

- Balys Jonas 2000. Straipsniai „Lietuvių enciklopedijoje“. Kūčios: papročiai, kn.: *Raštai*, t. II, Vilnius, p. 167–168.
- Balsys Rimantas 2010. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, doasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda.
- Beresnevičius Gintaras 2001. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius.

- Čepienė Irena 1977. Senųjų liaudies tikėjimų atspindžiai vestuvių apeigose, kn.: *Senieji tikėjimai naujausių tyrinėjimų šviesoje*, Vilnius, p. 73–90.
- Elisonas Jurgis 1925. Burtai, Panevėžio apskr. rinkti, *Tauta ir žodis*, kn. III, p. 341–363.
- Jasiūnaitė Birutė 2008. „Raganos šluota“ (Mitologinių personažų įrankiai frazeologijoje), *Baltistica*, [t.] XLIII (2), p. 245–261.
- Kerbelytė Bronislava 1997. Pieną atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] VI–VII (XIII–XIV), p. 61–75.
- 1999. Raganos joja žirniauti, kn.: *Senovės baltų kultūra*, Nr. 5: *Augalų ir gyvūnų simboliai*, Vilnius, p. 237–247.
- 2009. Folkloro duomenys – senosios raštijos žinių vertinimo priemonė, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXVII, p. 13–30.
- Klimka Libertas [2008]. Lietuvių namai. Papročiai, papročių semantika, kn.: *Mokomoji priemonė „Lietuvių etninė kultūra“*. *Namai etninėje kultūroje*, prieiga per internetą: <<http://mkp.emokykla.lt/etnine3/1.php?id=2&level=1>>.
- Krėvė-Mickevičius Vincas 1926. Burtai ir prietarai, Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Nedzingės parap. rinkti, *Tauta ir žodis*, kn. IV, p. 487–503.
- Marcinkevičienė Nijolė 1998. *Pavarėnis*, Vilnius.
- Paulauskytė Teresė 2004. Ką garbino žemaičiai XVI amžiuje – dievus ar demonus?, *Šiaurės Atėnai*, 2004–08–21, Nr. 713, prieiga per internetą: <http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=713&kas=straipsnis&st_id=2841>.
- Profantová Zuzana 1998. Językowy obraz śmierci na Słowacji, *Etnolingwistyka: problemy języka i kultury*, Nr. 9–10, p. 111–120.
- Šlekonytė Jūratė 2009. Šluota liaudies tikėjimuose, kn.: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius, p. 445–446.
- Šmitas Pēteris 2004. *Latvių mitologija*, iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas, Vilnius.
- Vėlius Norbertas 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*, Vilnius.
- Vyšniauskaitė Angelė 1961. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, kn.: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 3, Vilnius, p. 132–157.
- 1999. Trobos šlavimas, kn.: *Lietuvio namai*, Vilnius, p. 146–150.
- 2008a. Vedybos, kn.: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė-Šaknienė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, p. 289–433.
- 2008b. Laidotuvės, kn.: A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė-Šaknienė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, p. 483–514.
- Байбури́н Альбе́рт Кашфу́ллович 1991. Ритуал в системе знаковых средств культуры, kn.: *Этнознаковые функции культуры*, Москва, p. 23–42.
- Валенцова Марина Михайловна, Виноградова Людмила Николаевна 2004. Мусор, сор, kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 3: *К–П*, под. ред. Н. И. Толстого, Москва, p. 337–340.
- Виноградова Людмила Николаевна, Толстая Светлана Михайловна 1993. Символический язык вещей: веник (метла) в славянских обрядах и верованиях, kn.: *Балканские чтения, 2: Символический язык традиционной культуры*, Москва, p. 3–36.
- 1995. Веник (метла), kn.: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 1: *А–Г*, под. ред. Н. И. Толстого, Москва, p. 307–313.
- Зеленин Дмитрий Константинович 1991. *Избранные труды: Восточнославянская этнография*, Москва.
- Кушкова Анна Николаевна 1999. Сор в славянской традиции: на границе «своего» и «чужого», kn.: *Проблемы социального и гуманитарного знания: Сборник научных работ*, вып. 1, Санкт-Петербург, p. 240–271.

- Толстой Никита Ильич 1995а. Из грамматики славянских обрядов, кн.: *Язык и культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, р. 63–77.
- 1995b. Вторичная функция обрядового символа, кн.: *Язык и культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва, р. 167–184.

Broom, Sweeping and Litter: Their Symbolic Meanings in Lithuanian Oral Folklore and Customs

RADVILĖ RACĖNAITĖ

S u m m a r y

On the grounds of data from the Lithuanian oral folklore (folk beliefs, charms, proverbs, riddles, belief legends, fairy tales and parables), folksongs and customs, in which broom, sweeping and litter appear in one way or another, the author of the article attempts to reveal the secondary symbolic meanings, attributed to these objects in the traditional folk worldview. Another purpose is theoretical definition of the mechanism by which such cultural meanings of a certain object are formed.

Numerous existing objects of reality (both natural and man-made) and the daily actions associated with them are frequently involved in other cultural contexts, being obliged to perform symbolic functions ascribed to them there. Such secondary ritual meanings of the common real things may be rather complicated and distanced enough from the characteristics of the object connected to its practical use. On the other hand, the ways by which such secondary symbolic meanings emerge from the primary utilitarian characteristics or actions associated with the object are usually quite easily detected. Essentially every single quality, attribute or predicate of an object may form the basis for symbolizing its actual characteristics. Ascribing secondary meanings to an object on the grounds of actions performed with it or on its external features (like shape, construction, color, belonging as an attribute to some person or being a component of another object, the way of its appearing or manufacturing, time of its usage or place of its storage) could be named among the main principles of symbolization. Besides, an object can often integrate symbolics from those cultural or ritual contexts in which it appears. The symbolical and ritual status of an object can also be enhanced by emphasizing the respective semantic oppositions: old – young, one's own – foreign, first – last, etc.

Regarding the most important symbolic meanings of broom, sweeping and litter, it should primarily be stated that these attributes of the daily routines appear in rather different ritual contexts and are involved in quite a diverse field of symbolic meanings. Broom, sweeping and litter are not only functionally inter-related, but also semantically connected against numerous ritual backgrounds. Moreover, each of them can also be endowed with peculiar individual symbolics. Particularly numerous symbolical meanings are generated by the main action performed with the broom and litter – the sweeping, into the semantical sphere of which both others are also incorporated. On the other hand, without the broom no sweeping could be performed and no litter could be swept together, therefore the broom should be considered the main object of the threesome, connecting together the other two. Broom, litter and sweeping receive ambivalent interpretations in Lithuanian oral folklore, popular beliefs and customs: both negative, or dangerous, and positive, or useful and protective symbolic qualities are ascribed to them. Such ambivalence of broom is perhaps primarily related to its utilitarian character as a sweeping tool, thus being connected with cleansing and cleanliness as well as with dirt and litter. An essential difference should be

stressed also between perception of sweeping as a way of making something clean (thus a positive sense), and of its perception as destruction, as making something to disappear (thus a negative sense). Similarly ambivalent semantics is attributed to litter. This symbolic may become relevant against the backgrounds of both the productive and apotropaic and the damaging magic, being realized both everyday and in the course of the ritually marked periods of time: e.g., during the calendar festivals or important family rites.

Gauta 2011-11-07